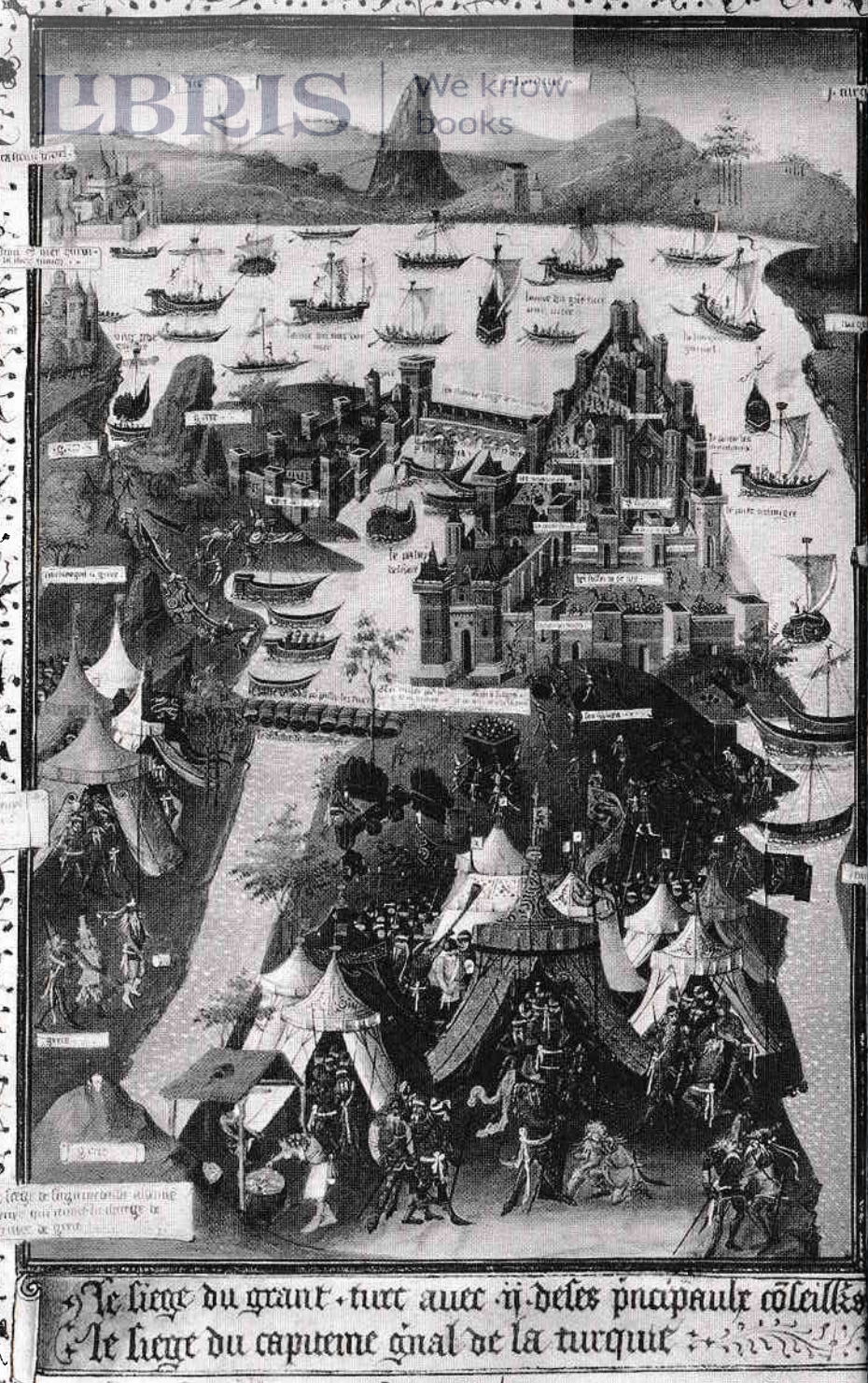

NORMAN STONE

SCURTĂ ISTORIE A TURCIEI

Traducere din limba engleză
DELIA ANGHELESCU

LITERA
București

LBRIS

We know
books
Turkey

A Short History

Norman Stone

Copyright © 2010 Norman Stone

Ediție publicată pentru prima dată în Marea Britanie
de Thames & Huston Ltd

*Pentru canonicul Ian Sherwood,
capelan al Bisericii Memoriale Crimeene din Istanbul*

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Scurtă istorie a Turciei
Norman Stone

Copyright © 2021 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Teodora Nicolau, Laura Udrea
Redactor coordonator: Ilieș Câmpeanu
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu-Popescu
Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STONE, NORMAN

Scurtă istorie a Turciei /
Norman Stone. – București: Litera, 2021

ISBN 978-606-33-8154-6

94

CUPRINS

Introducere	7
Preludiu	13
CAPITOLUL UNU	
Origini	18
CAPITOLUL DOI	
Imperiu mondial	38
CAPITOLUL TREI	
Zenit	56
CAPITOLUL PATRU	
Umbre	66
CAPITOLUL CINCI	
Schimbare de echilibru	84
CAPITOLUL ȘASE	
Defensivă îndelungată	94
CAPITOLUL ȘAPTE	
Sfârșitul imperiului	120
CAPITOLUL OPT	
Prăbușirea	144

Epilog: Republica Turcia.....	164
Harta Imperiului Otoman (1683)	174
Cronologie.....	176
Bibliografie suplimentară.....	182
Listă a ilustrațiilor.....	192
Indice	193

INTRODUCERE

Constantinopolul, capitala Imperiului Bizantin, deținea o poziție privilegiată în comerțul mondial, deoarece dispunea de cel mai bun port natural dintre Europa și Asia. Din acest motiv a devenit capitala imperiului ce a urmat, otoman sau turc, în anul 1453, iar poziția dominantă a orașului este încă foarte evidentă. În timp ce scriu această carte, mă aflu într-un apartament cu vedere spre strâmtoarea Bosfor și văd cum prin port se perindă aproape 100 de nave pe zi, unele dintre ele tancuri petroliere sau nave-container uriașe din China, ce-și croiesc drum către sau dinspre Marea Neagră. Peste tot se află vestigii ale trecutului imperial al Istanbulului – fie că este vorba despre Marea Biserică a Romei creștine, despre catedrala Sfânta Sofia* din secolul al VI-lea sau moscheile impunătoare construite de sultanii turci.

Imperiul Otoman este o fantomă ce bântuie încă lumea modernă. A dispărut de pe hartă la sfârșitul Primului Război Mondial, dar suprafața imensă pe care a controlat-o cândva s-a confruntat cu probleme nesfârșite. Începând cu secolul al XIV-lea, s-a extins din nord-vestul Turciei de astăzi, devenind un imperiu ce se întindea de la coasta marocană a Oceanului Atlantic până la fluviul Volga din Rusia și de la actuala graniță austro-ungară până în Yemen și chiar Ethiopia. În secolul al XVIII-lea, imperiul și-a pierdut supremația în Marea Neagră și în munții Caucaz în favoarea Rusiei, iar în secolul al XIX-lea a pierdut Balcanii în fața unor state-națiune, dintre care Grecia era cel mai mare, iar în secolul XX a pierdut teritorii arabe. De atunci, Balcanii și Orientul Mijlociu s-au dovedit mereu

* Devenită marea moschee Aya Sofya-i Kebir Camii Şerifi (n.tr.)

Elementul central al Imperiului Otoman era palatul Topkapı, pe mica peninsulă căreia i-a dat ocol vasul pe care se afla Fritz Neumark în drum spre docul din portul din Cornul de Aur. Este un palat ca nici un altul, foarte întins, dar nu înalt. Dispune de multe curți interioare și pavilioane, unele foarte elaborate, denumite *köşk* (de unde și cuvântul „chioșc”), care reflectau felul în care conducătorii își percepeau originile. Palatul este versiunea elaborată a unui cort în care își avea sediul o căpetenie nomadă cu simbolul otoman al cozii de cal. Cu cât erau mai multe asemenea însemne în afara cortului, cu atât rangul căpeteniei era mai înalt; când armata se afla în mișcare, corturile erau adesea adevărate opere de artă. La Cracovia se află o expoziție foarte reușită a unor astfel de corturi aduse aici după asediul Vienei în 1683.

Primii turci au venit din regiunea Altai din Asia Centrală, aflată la granița vestică a Mongoliei de azi, și se poate să fi avut chiar legături îndepărtate dincolo de strămtorile către Alaska (cuvântul inuit pentru „urs” este în limba turcă *ayı*). Prima referire scrisă la acestea este un *tyu-kyu* chinezesc din secolul al II-lea î.Hr., un nume care apare ici și colo ulterior în surse chinezești din secolul al VI-lea. Se referea la triburi nomade de războinici, iscusite la invadarea unor civilizații superioare. Cuvântul „turc” era denumirea tribului dominant și semnifică „bărbat puternic”. Acești nomazi, înrudiți cu mongolii și probabil și cu hunii, s-au răspândit pe câmpiile Asiei Centrale și le-au făcut multe probleme chinezilor, formând uneori imperii de stepă care durau una–două generații până să fie asimilate de nativii mai sedentarizați din zonă. O mare parte a istoriei Chinei se scrie în jurul acestor bătălii duse de-a lungul unei frontiere întinse și deschise, de unde și necesitatea Marelui Zid. Imperiul

de stepă care s-a făcut remarcat a fost cel uigur, format în jurul anului 800, care a luat de la chinezi învățătura de carte și multe altele. Au existat dinastii cu vădite rădăcini turce, inclusiv cea a legendarului Kublai sau Kubilai Han (Kubilai este un prenume destul de răspândit în Turcia) care a fondat Hanbalık, „orașul conducătorului”, actualul Beijing, în anul 1272.

Unele dintre aceste conotații turcești ar putea fi speculații romănte. Înseamnă „kirghiz” în limba turcă „cele 42 (de triburi)” sau altceva, precum „nomad”? Între secolele XII–XIII, Marco Polo vorbea despre Turkistanul Chinez ca despre „Turcia Mare”, iar denumirile geografice vorbesc de la sine: numele fluviului Enisei din Rusia vine de la *yeni çay*, adică „fluviul cel nou”; numele anterior al Stalingradului, Țarițin, nu are nimic de-a face cu țarul, ci vine de la *sarı su*, „apa galbenă”. Există și unele ciudățenii. Cuvântul pentru „tundră” era *dondurma*, care în prezent înseamnă „înghețată”. Urmașii lingvistici ai limbii turce vechi s-au dezvoltat uneori diferit, deși turcii din Anatolia spun că li se pare ușoară limba kirghiză în ciuda depărtării geografice de mii de kilometri. Gramatica se bazează pe reguli, dar este diferită de engleză prin aceea că prepozițiile, timpurile etc. sunt adăugate la cuvântul de bază, unde vocala se schimbă în funcție de vocala dominantă a cuvântului de bază. Acest lucru se ilustrează cel mai bine cu ajutorul cuvântului „pastramă”, unul dintre numeroasele cuvinte pe care le datorăm turcilor din vechime. Există o variantă italiană a cuvântului original *pastırma*, în prezent servită în felii foarte subțiri de carne de vită uscată, învelită în mirodenii, printre care domină chimionul (*çemen*). *Pas* este rădăcina verbului care înseamnă „a apăsa”. *Tır* (scris cu *i* fără punct, care se pronunță asemănător cu *î* și marchează schimbarea de vocală după un „a”) arăta cauzalitatea, iar *ma* (de asemenea o schimbare de vocală, care ar fi putut fi *mi*) face ca totul să devină un substantiv verbal sau un gerunziu. Acest aliment, ținut sub șaua calului, ținea de foame arcașilor nomazi de-a lungul sutelor de kilometri străbătuți prin stepa Asiei Centrale.

Primele scrieri turcești (cu un alfabet runic) datează din secolul al VIII-lea, din zona lacului Baikal, și vorbesc despre *dokuz oğuz*, „nouă triburi“, dar curând a început să predominie varianta uigură a limbii, cu scriere pe verticală, după modelul chinezesc, folosită în corespondența diplomatică a marelui cuceritor mongol Genghis Han (cca 1167–1227).*

Pe de altă parte, primii turci nu au lăsat o moștenire literară, și pentru a-i studia trebuie apelat la surse externe, chinezești, persane, arabe, bizantine. Ei s-au deplasat spre vest și sud-vest, către marile civilizații de la marginea Asiei Centrale. Ei au sosit în valuri, două dintre ele de proporții, după cum vom vedea. La începutul secolului al XIII-lea, Genghis Han conducea o federație de triburi mongole și turcești (sau tătare). La un secol distanță, el a avut un urmaș, Timur Lenk sau Tamerlan (cca 1336–1405), un prădător de talie mondială, de origine turcă (*Timur* este o variantă a cuvântului „fier“, iar *lenk* înseamnă „șchiop“, „olog“). Ei și urmașii lor au cucerit China, o mare parte a Rusiei și Indiei; „mogul“, variantă a cuvântului „mongol“, reflectă următoarele: în limba turcă, Taj Mahal înseamnă „sediul coroanei“, iar limba vorbită în Pakistan, urdu, este o variantă a cuvântului *ordu*, care înseamnă „armată“. Există o carte în franceză celebră pe această temă, *L'empire des steppes* (1939), de René Grousset. În zona respectivă, inclusiv Afghanistanul, există pretutindeni conexiuni turce, iar folosind limba poți fi de multe ori înțeles, dar în ce-i privește pe turcii anatolieni, legătura puternică este cu Persia. Aceasta a fost, desigur, istoric vorbind, civilizația cea mai mare din întregul Orient Mijlociu și există controverse privind relația turcilor cu aceasta – controverse ce nu privesc doar împrumuturile culturale, ci islamul însuși.

* Sunetul notat prin litera *ğ* nu se aude, având doar rol de lungire a vocalei precedente. Transcrierea acestor sunete turcești – cum este și cazul literelor *ı* – a dat ceva de furcă în anii 1920, dar un pic de ajutor a venit de la unguri, care se confruntau cu aceeași problemă. Grupul *gy* din maghiară, pronunțat cam ca un *dji* scurt, este redat prin *c* în limba turcă. (n.a.)

Încă de la începutul secolului al VIII-lea, în Persia își făcuseră apariția mercenari turci, în capitala de atunci, Bagdad, de unde califatul conducea întregul islam. Unii merseseră mai departe până în Siria și în Egipt. Momentul decisiv însă a venit la sfârșitul secolului al X-lea, când unul dintre triburile Oğuz (turcii de vest) a ajuns la marginea Persiei. Conducătorul acestui trib era Selçuk, al cărui nume înseamnă „mică inundație“ în arabă, dar poate altceva în turcă. Turcii au adus o iconografie religioasă care venea din zona Siberiei: șamanismul, cu propriii săi druizi și embleme reprezentând un pelerin și un șoim – *tuğrul* și *çağrı* – cuvinte folosite în continuare ca prenume. În 1055, ei au intrat în Bagdad și apoi în țară. Aflat la o vârstă înaintată, conducătorul lor, beiu Tuğrul, s-a căsătorit cu fata califului în cadrul unei ceremonii cu tradiții turcești; după cum spunea istoricul francez Jean-Paul Roux, a fost echivalentul căsătoriei dintre un șef de trib african și o descendentă a Habsburgilor cu răpăit de tobe în fundal.

Acești turci au cucerit apoi întreaga Persie. Până în ziua de astăzi, cărțile de istorie vorbesc despre dispute vechi și întâmplări pline de ghinion. Elevii greci sau iranieni învață că strămoșii lor, îmbrăcați elegant în alb, discutau poezie în limbaj elevat, în timp ce soțiile priveau zâmbitoare zbenguiala mieilor, iar fecioare cu păr bălai amestecau în oalele cu mâncare sub cerul senin, când deodată, o gloată de sălbatici păroși dau năvală și prăduiesc totul în cale. Aceștia erau turcii, iar ocupația lor a durat secole. Elevii turci, pe de altă parte, învață că civilizația decadentă, eunucii și așa mai departe au fost, cumva, revigorate prin venirea strămoșilor lor. Când în 1930 turcii au fost obligați să adopte nume în manieră europeană, Cenk, Tusa (deși acesta din urmă este, probabil, de origine balcanică) și Savas, însemnând „luptă“, erau nume aproape la fel de răspândite precum Zafer, Galip, Mansur și Kazan, însemnând „victorie“. Iar în limba turcă există multe cuvinte pentru a desemna lupta.

Războinicii turci trebuiau doar să-și facă apariția și să preia, precum o elită militară, ordinea de stat existentă. Erau extraordinar

de versatili și învățau de la cei pe care îi ocupau. Uneori, deși nu întotdeauna, preluau și religia existentă. În cazul mongolilor, a fost vorba despre budism sau o formă de creștinism; de altfel, în India sau Persia era vorba despre islam care, la vremea aceea, în jurul anului 1100, era cea mai civilizată formă de religie (după cum o arată și construcțiile, în special cele din Samarkand). Perșii, moștenitorii uneia dintre cele mai mari civilizații ale lumii, au căpătat o aristocrație turcă și se întreabă până astăzi de ce turcii au realizat mai întâi un imperiu și apoi un stat modern funcțional, iar ei nu (Turcia modernă are un milion de refugiați din acea regiune).

Cea mai interesantă sinteză este rusească. După cum spunea Napoleon, dacă înlăturăm stratul rusc, dăm de tătari. În secolul al XIII-lea, Rusia a cedat în fața mongolilor sau tătarilor (inițial, ca și cuvântul „turc“, era vorba doar despre numele unui trib dominant). O treime din vechea aristocrație folosea nume tătare, cum ar fi Iusupov (de la Yusuf) sau Muraviev (de la Murat), iar Ivan cel Groaznic însuși era urmașul lui Genghis Han. Tătarii știau să construiască un stat – după cum se vede din cuvintele rusești pentru „cătușă“ și „comoară“. Principii (cneji) ruși au ajuns, până la urmă, să-i copieze pe tătari, în Moscova cu cel mai mare succes, iar în 1552, Ivan cel Groaznic a cucerit capitala tătară Kazan, de pe Volga. Politicienii secolului al XIX-lea au prezentat apoi istoria rusă ca o cruciadă a țăranilor revoltați de a se scutura de sub „jugul tătar“. Dar această sintagmă a fost folosită prima dată abia în 1571, când Biserica Ortodoxă încerca să-i reziste lui Ivan cel Groaznic care îi folosisese pe tătari pentru a construi un stat intolerant față de pretențiile ortodocșilor. Până atunci, relația fusese mult mai complicată, inclusiv în privința căsătoriilor interetnice.

Turcii de origine persană erau numiți „marii selgiucizi“, dar rudele lor mai sărace, încă nomazi în cele mai multe cazuri, au intrat în Anatolia. Conducătorul lor, Alp Arslan (domnie 1064–1072) și-a dus hoarda (cuvânt care vine din *ordu*) în Siria, o țară bogată. În timpul acestei călătorii, oamenii săi forțau granițele estice ale Bizanțului, Imperiul Roman de Răsărit, creând

probleme clienților acestuia, statele creștine aflate la sud de Caucaz care ascultau de Constantinopol. Un împărat, Romanos Diogenes, a luat nefericita decizie de a trimite trupe departe în est. În 1071 a avut loc bătălia de la Manzikert, actualmente Malazgirt, un loc oarecare, aflat pe un podiș înalt, la nord de lacul Van, bătălie pe care bizantinii au pierdut-o, fapt ce le-a slăbit mult dominația în estul și în centrul Anatoliei. În următoarele două secole, turcii selciugizi s-au stabilit într-o mare parte din Anatolia, deși nu în toată; Bizanțul se limita acum la zona Constantinopolului, o parte din Balcani și câteva zone de coastă.

Selgiucizii i-au lăsat în pace pe creștinii din Anatolia. În Cappadocia, la vreo patru ore de mers la est de Ankara, există văi unde creștinii și-au continuat netulburați existența, construind biserici în piatră cu fresce care astăzi fac parte din circuitele turistice. Frescele pictate în perioada renașterii bizantine, în secolul al X-lea și la începutul secolului al XI-lea, sunt de o calitate uimitoare, iar una dintre ele a fost dusă în noua Rusie creștină, fiind cunoscută drept icoana Fecioarei din Vladimir. După cucerirea de către selgiucizi, frescele devin mai rudimentare, dar constituie dovada că turcii dezvoltaseră o civilizație tolerantă, în care legea era respectată. Nu erau interesați să desființeze religiile altor popoare și, oricum, ei erau mult mai puțini ca număr, fiind înconjurați de populație creștină. În schimb, aveau loc multe căsătorii interetnice și se făcea comerț. O prințesă bizantină cu înclinații literare, Anna Comnena, spunea în secolul al XII-lea că populația Anatoliei se împărțea în greci, barbari și „barbari amestecați“, referindu-se la turcii căsătoriți cu alte etnii.

Capitala selgiucizilor, Konya (vechiul Iconium roman), și un oraș mare, Kayseri (vechea Caesarea din Cappadocia) au o arhitectură splendidă, în stilul edificiilor monumentale din Samarkand și Buhara, din Asia Centrală.* S-au construit mari moschei

* Pe multe dintre acestea se află o acvilă cu două capete. Aceasta a devenit atât emblema Rusiei, cât și a Austriei și am putea presupune, nu fără temei, că originea este bizantină și reflectă divizarea Imperiului Roman, cu acvila

pe lângă care se ridicau uneori școli, spitale și altele, dat fiind că exista învățământ. Dar turcii timpurii nu stăteau prea bine cu regulile religioase. Preferau să ridice mici case de rugăciune decât mari moschei, pentru că se potriveau mai bine cu versiunea lor asupra islamului, iar femeile lor nu umblau acoperite; se bea vin, se dansa, spre indignarea lui Ibn Battuta, călător arab din secolul al XIV-lea.

Până la urmă, Bizanțul s-a prăbușit, dar mai întâi în vest, nu în est. Rivalitate existase dintotdeauna între Roma și Constantinopol, dar aceasta s-a accentuat deoarece papa, episcopul Romei, susținea că este capul întregii Biserici, în timp ce Bizanțul își dezvoltase propria formă de creștinism, anume ortodoxia. Cruciații occidentali – sau „latini” –, un amestec de normanzi și venețieni, au atacat Bizanțul în 1204, distrugându-l. Episodul a fost hotărâtor. Până atunci, bizantinii fuseseră mai avansați tehnologic decât occidentalii, iar când au ajuns la Constantinopol, europenii occidentali s-au purtat ca niște provinciali uluiți. Bizantinii dețineau așa-numitul foc grecesc, o armă de incendiere formidabilă care improșca un amestec combustibil de uleiuri care se aprindea și incendia navele; în felul acesta, au rezistat mai multor atacuri. În 1204, ca participanți la ceea ce cunoaștem drept a Patra Cruciadă, venețienii învățaseră să trateze chimic pielea, astfel încât navele și turnurile de asediu să fie invulnerabile. Au reușit să treacă de marele zid construit de împăratul Teodosiu în secolul al V-lea și au distrus orașul. Marea biserică Pantocrator, unde erau îngropați împărații Comneni (în prezent, moscheea Zeyrek), a fost jefuită de morminte, singura dovadă a existenței lor fiind acum o mică fâșie de aur aflată prea sus pe zid pentru a putea fi îndepărtată. Timp de două secole, Bizanțul a fost sub conducere latină și, deși și-a revenit după aceea, spiritul îi fusese înfrânt. Era condus, de fapt, de venețieni

sa cu un cap, în două părți, cu capitalele la Roma și Constantinopol. Dar nu este așa. Originalul se află în frumosul Muzeu al Civilizației Anatoliene din Ankara și este marcat „de origine hitită, 2000 î.Hr.” (n.a.)

și genovezi, care se luptau între ei pentru comerțul din Marea Neagră (coastele turcești de aici sunt înșesate de ruine ale fortărețelor lor; Turnul Galata, care domină portul din Istanbul, face parte din fortificațiile genoveze). Apoi s-a iscat o luptă între patru rivali: bizantini, venețieni, genovezi și turci.

Perioada înfloritoare a turcilor selgiucizi s-a încheiat la începutul secolului al XIII-lea, odată cu invazia mongolă. Mongolii erau un fel de turci, iar Genghis Han a fost un cuceritor genial. Avea o cavalerie invincibilă de arcași, iar mongolii au folosit cu inteligență străini cu abilități speciale și au avut o capacitate de învățare a tehnicilor militare care le-a permis să cucerească și să distrugă oraș după oraș. Dacă cei cotoșiți se predau, erau lăsați mai mult sau mai puțin în pace, dar dacă se împotriveau, obiceiul mongolilor era să construiască o piramidă de capete; o variantă otomană a unei astfel de piramide se găsește la Niș, în Serbia. Rusia, Persia, Turcia selgiucidă au capitulat și tot astfel, prin Afghanistan, nordul Indiei, deși dinastia mogulă a apărut mai târziu. Mongolii au fost opriți până la urmă în Siria și Germania, și asta dintr-un motiv simplu: pur și simplu nu exista suficiență iarbă pentru caii atât de importanți pentru soarta imperiilor dependente de cavalerie. După una-două generații, nativii mai sofisticăți au ajuns să le conducă imperiul, în vreme ce elemente mongole ori turce alcătuiau aristocrația. Acest lucru era valabil și în Egipt, în circumstanțe oarecum diferite, și anume mamelucii care se aflau la conducere erau descendenți ai mercenarilor turci din Caucaz, cuvântul însuși însemnând „sclav”.

Mongolii zdrobiseră Persia în secolul al XIII-lea și continuaseră și cu selgiucizii din Anatolia. Statul li s-a fragmentat în mai multe emirate mari și mici. În nord-vestul Anatoliei, la granița cu Bizanțul, exista un emirat mic cu capitala într-un loc neînsemnat numit Söğüt. Acest fapt, ca multe altele, este contestat. Se spune că data fondării ar fi 1300, dar o mare parte din ce s-a întâmplat la început se bazează pe legendă. Fondatorul acestui nucleu al statului otoman se numea Osman (cca 1258–1324),